

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12:342.7

І.Л. Бородін

ЛЮДИНОРОЗУМІННЯ В ПРАВІ

Здійснено спробу звернути увагу правників на важливість правильного розуміння понятійного апарату та усвідомлення того, що чіткість його використання позитивно впливає на законодавчу техніку. Спираючись на традиції у правовій доктрині, з урахуванням закономірностей формування в законодавстві правосуб'єктності громадян, проаналізовані терміни і поняття, які складають основу праворозуміння у правовій системі держави.

Ключові терміни: людина, особистість, індивід, громадянин, суб'єкт права, правосуб'єктність, права та свободи, людинорозуміння.

Постановка проблеми. Для правової доктрини людина як соціальна істота є об'єктом постійного наукового інтересу. Її розуміння для науковців завжди було й досі залишається актуальною проблемою, яка ставить нові питання, що вимагають обґрунтованих на них відповідей, адже кожному етапові історичного розвитку будь-якої держави тією або іншою мірою відповідає розвиток розуміння прав та свобод її громадян, що знаходить своє втілення в юридичній концепції та правовій регламентації. І в такому контексті, очевидно, можна говорити, що історія права – це ще й історія формування уявлень про права людини від найпростіших до сучасних.

Метою дослідження є вивчення та аналіз людинорозуміння в праві.

Стан дослідження. Окремим аспектам вивчення даної проблематики присвячено праці М.П. Драгоманова, Б.О. Кістяківського, Ю.С. Шемшученка та інших вчених.

Виклад основних положень. Межі визнання прав та свобод людини в національному праві визначаються насамперед рівнем соціально-економічного розвитку суспільства, ступенем його лібералізації. В залежності від кола суб'єктів права в різні історичні періоди слід говорити про те, кого з людей та якою мірою правова система держави визнає людину як суб'єкта права. Історія прав людини – це історія

прогресуючого розширення правового визнання як людини тих чи інших людей для того чи іншого кола відносин [1].

З точки зору античного (афінського, римського) права не всі люди визнавалися суб'єктами права. Раб юридично не визнавався людиною. За діючим законодавством він був об'єктом, а не суб'єктом права. За своїм правовим становищем він був «річчю» поряд з іншим господарським інвентарем та засобами виробництва.

У Середньовіччі замість поляризації між свободою та несвободою раба формується більш розгалужена та деталізована структура права у відповідності з ієрархічним принципом побудови та функціонування феодального ладу. Різні соціальні статуси обумовили й різні рівні прав-привілеїв членів суспільства. Основоположний принцип правової рівності поступово став розповсюджуватися на більш широке коло людей і суспільних відносин. Права людини на цій стадії історичного розвитку за своїм змістом залишаються правами-привілеями.

Таким чином, на різних етапах історії до сучасної концепції прав та свобод людини і громадянина людство так чи інакше мало справу з обмеженою, привілейованою в праві людиною. І можна сказати, що ідея загальної рівності громадян, яка виникла в стародавні часи в середні віки не була реалізована, але не була й забута. Вона продовжувала розвиватися з різних позицій, в різних формах та напрямках і в принципі це був перспективний напрямок, який вплинув на формування тих юридичних конструкцій прав та свобод людини і громадянина, з якими пов'язане сучасне розуміння права в цілому.

Логічний розвиток і законодавче визначення прав і свобод громадян ми знаходимо в таких нормативних актах як, Велика Хартія Вольностей (1215 р.), Декларація прав (1688 р.), Білль про правах (1689 р.), Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки (1776 р.), Білль про права (1789–1791 рр.), Декларація прав людини і громадянина (1789 р.).

У процесі поступової універсалізації як в національних законодавствах, так і в нормах міжнародного права положень про правову рівність людей історичне значення мало проголошення свободи та правової рівності людей у французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 року. В ній було проголошено, що мета кожного державного союзу полягає у забезпеченні природних і невідчужуваних прав людини.

Проголошена в Декларації відмінність між правами людини і правами громадянина вочевидь означає відмінність між людиною як

такою (членом громадянського суспільства) і політичною людиною – громадянином держави, членом політичної організації.

Зважаючи на ідеї про права і свободи в нових історичних умовах ХХ століття були прийняті Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про цивільні і політичні права (1966 р.), Заключний акт Гельсінської наради (1975 р.) та інші.

У контексті вивчення людини як соціальної цінності через інтереси особи і суспільства, прав людини й національних інтересів М.П. Драгоманов зазначав: «Коли ж ми станемо при думці, що головне діло – поступ людини й громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національність є тільки ґрунт, форма і спосіб, тоді ми певні, що послужимо добробуту й просвіті нашого народу, а вкупі з ним – і його національності: охороні й зростові того, що в ній є доброго» [2]. Тобто, для вченого ідея свободи окремого громадянина не виражається через інтереси нації, класу, а є потребою людської особистості. Інакше кажучи, для М.П. Драгоманова права людини є умовою розвитку національних інтересів, а свобода нації створює необхідні умови для захисту прав окремої людини. Через право громадянину визначаються права і свободи як гаранта його політичної свободи.

Аналізуючи проблеми людини в праві, Б.О. Кістяківський обстоював ідею правової особи. Він писав, що питання особистості і права, особливо «правової людини», є основоположним для розвитку політико-правових традицій [3]. Своєю чергою, Ю.С. Шемшученко стверджує, що людина, природа і закон – це взаємозв'язані категорії [4].

Необхідно підкреслити, що правове людинорозуміння – це одне із основоположних завдань правової системи, в основі якого лежить відповідь на питання: «Як розуміється людина в праві?». В його структуру входять уявлення, поняття, терміни, які створюють зміст та форму розуміння людини в праві. Для людини правове людинорозуміння – це здатність визначити сутність, її значення в праві, тобто місце в правовій системі держави. Маючи таку можливість, людина, як учасник правовідносин, може для себе тлумачити правове людинорозуміння.

Уявлення про людину можна розглядати з двох позицій. Перша з них означає, що це – реальне уявлення про людину – якою вона є насправді, з друга – це ідеальне, бажане уявлення – якою вона повинна бути. Уявлення про людину втілюється через відображення в її свідомості, як результат мислення, а також через її мову, зокрема правову мову, і конк-

ретизується в термінах, які створюють понятійний апарат юриспруденції. При цьому саме уявлення – зміст, а мова – форма змістовного прояву людинорозуміння. Таким чином, поняття правового людинорозуміння – це формалізоване в терміні та конкретизоване в дефініції уявлення або їх система про правове розуміння людини. Термінологія є основою понятійного апарату правового людинорозуміння.

Для характеристики поняття «людина», у праві використовують чимало термінів. З певною часткою умовності їх можна класифікувати як: а) фундаментальні – загальні та важливі терміни, які закладають основу правового людинорозуміння, наприклад: громадянин людина, індивід, індивідуальність, особа, особистість суб'єкт права; б) похідні від фундаментальних термінів, які формуються відповідно до правосуб'єктності людини, яка їй відводиться у правовідносинах, наприклад: прокурор, слідчий, позивач, захисник, відповідач, свідок.

Правове людинорозуміння, серед інших, виконує відповідні функції, які вказують на його значення: а) пізнавальну – сприяє пізнанню людини вцілому та людини як суб'єкта права зокрема; б) теоретико-методологічну – сприяє формуванню та належному використанню понятійного апарату щодо людини в праві, сприяючи конкретизації проблем; в) практичну – сприяє чіткішій реалізації норм права; г) аксіологічну – сприяє визначенню якісних характеристик права, наприклад, у контексті відображення у праві фундаментальних людських цінностей; д) евристичну – сприяє науково-дослідницькому процесу.

Таким чином, понятійний апарат людинорозуміння правової наукової мови та мови нормативно-правового документа має спільні й водночас відмінні риси. Спільні риси – це багатозначність термінології, яка часто зустрічається, відсутність дефініції. Відмінними рисами є те, що, наприклад, в Конституції України людина є найзагальнішим терміном, який відображає феномен людини, тоді як у правовій науковій мові таким терміном є особа.

Людина є основним фундаментальним терміном, який використовується для позначення феномена людини. В українській мові альтернативою терміну «людина» є термін «чоловік». Однак він переважно має семантичне значення представника чоловічої статі, аніж людину, незалежно від статі, хоча цей термін вживається при вказівці на певну кількість людей. Зважаючи на те, що термін «чоловік» сьогодні не поширений у значенні «людина», ми віддаємо перевагу терміну «людина» для позначення того, що ми маємо на увазі під феноменом людини.

Терміни «особа» та «індивід» – це також альтернатива терміну людина. Однак вони здебільшого використовуються у фаховій мові, а не для позначення загального значення людини. Вживання терміна «особа» дещо звужує відображення феномена людини, оскільки він є спеціальним юридичним терміном, який використовується як правова дефініція.

Етимологія слів «людина» та «особа» також є аргументом на користь слова «людина», оскільки слово «особа» позначає щось відокремлене. Термін «індивід» за своїм значенням поступається універсальності терміна «людина», оскільки етимологічно позначає неподільне і за характером є таким, що звертається до людини як одиничного, а не множинного. Окрім цього, термін «індивід» використовується для позначення людини в широкому розумінні в міжнародному праві. Термін «особистість» не претендує на універсальність, оскільки є психологічним, який позначає суму відмітних характеристик індивіда.

Особистість (*англ.* personality) в психології – сума характеристик індивіда (*individual*), стабільні та змінні моделі відносин між цими характеристиками, їхнє походження та способи взаємодії для допомоги чи перешкоди пристосуванню людини до інших людей чи ситуації. Структуру особистості становлять емоції та настрої, темперамент, зовнішній вигляд. Для розуміння особистості психологи використовують термін «риса» (*trait*), що позначає особистісну характеристику, котра залишається відносно постійною в різних ситуаціях, як, наприклад, чутливість та термін тип (*type*), що позначає зафіксовану модель, рис.

У психології сформовано чимало різноманітних всебічних груп типів, чи типологій людинорозуміння. Так, є узагальнені об'єднання, в основі яких є спосіб відчуття іміджу людиною, в основі якого покладено спосіб відчуття людиною систем цінностей. Також було зроблено типології на основі емпіричного дослідження особистісних рис у вибірках великої кількості індивідів. У психоаналітичній теорії особистість уявляється такою, яка розвивається на основі трьох компонентів, успадкованих людиною – це несвідомі психологічні імпульси, еґо та супер-еґо. Психоаналіз та інші школи психіатрії наголошують на несвідомому рівні мотивацій та підкреслюють важливість досвіду раннього дитинства для визначення зрілої особистості.

Тому термін «людина» пропонується використовувати як основний термін, що позначає феномен людини, а інші терміни як похідні. Таке подальше вживання цих термінів також сприяє логічному процесу уособлення від загального до конкретного та навпаки.

Вживання слова «людина» як головного терміна «людино-розуміння» обґрунтовується не тільки значенням і походженням слова,

але також і сучасною практикою його використання як у науковій літературі, так і в нормативно-правових актах, зокрема в Конституції України 1996 р. (ст.ст. 3, 21, 22, 23).

Для формування понятійного апарату правового людинорозуміння пропонується розглядати людину як складну, багатоаспектну систему, яка може включати такі поняття і терміни та їх значення: людина, особа, особистість, індивід, індивідуальність, громадянин. Факт багатоманітності термінів щодо людини в праві пропонується розглядати як підтвердження складності питання правового людинорозуміння.

Термін «індивід», чи його синонім – «індивідуум», що потрапив до української мови з романських мов, – це людина в психофізіологічному аспекті, окремий представник людськості, життя, діяльність якого можна охарактеризувати на різних рівнях.

Термін «індивідуальність» позначає розвиненого індивіда, тобто людину, яка стала досконалішою, унікальнішою, котра постає як явище особливе, надзвичайне, відмінне від інших, якого вона досягла через розвиток свого індивідуального потенціалу.

Термін «особистість» позначає людину з розвинутою індивідуальністю. При цьому підкреслюється потенційна можливість кожного стати особистістю.

Термін «особа» (фізична) позначає людину як носія певних прав і обов'язків. У цьому аспекті людина виступає пасивним чи активним учасником (суб'єктом) правовідносин.

Термін «громадянин» позначає людину в її правовому взаємозв'язку з державою (у разі подвійного зв'язку вона – біпатрид, відсутності такого – апатрид (особа без громадянства). У цьому аспекті людина виступає як фізична особа, носій визначених, часом спеціальних прав та обов'язків. Індивідуальний людський розвиток обумовлений формою, змістом і характером взаємозв'язку з певною державою, звідси й особливе завдання і відповідальність сучасної держави Україна перед своїми громадянами.

Терміни «фізична особа», «громадянин» є правовими категоріями, тоді як «індивідуальність», «особистість» – психологічними, а терміни «людина» та «індивід» мають застосування як в праві, так і в інших науках.

Процес реалізації положень Конституції України 1996 р. передбачає осмислення людини в праві як її фундаментальної основи та проблеми, що включає правове людинорозуміння. Проблематика правового людинорозуміння проявляється у багатоманітності термінології

правової науки та мови нормативно-правового документа, яку необхідно розділяти на фундаментальну та похідну.

Висновки. Проведений аналіз термінології людинорозуміння правової науки та мови нормативно-правового документа – Конституції України 1996 р. – показав, зокрема, багатоманітність термінології щодо людини в праві. При цьому термін «людина» є основним найзагальнішим фундаментальним терміном, який відображає феномен людини, що підкріплюється і особливістю змісту конкурентних термінів «особа» та «індивід».

Тому постає необхідність включити до фундаментального категорійного апарату правового людинорозуміння такі терміни: людина, особа, особистість, індивід, індивідуальність, громадянин. Різноманітність термінології щодо людини в праві є відображенням багатомірності людини як феномена та складності її розуміння у праві, що водночас не відкидає необхідності детального та ретельного дослідження феномена людини та різноманітності його відображення у праві, беручи до уваги значення цього для філософії, теорії та практики права загалом і прав людини зокрема.

У результаті поєднання людинорозуміння і праворозуміння постає правове людинорозуміння, тобто уявлення про людину в праві, яке є однією з фундаментальних засад будь-якої правової системи держави.

---

1. Нерсисянц В.С. Філософія прав: учебник для вузов / В.С. Нерсисянц. – М.: Издательство НОРМА, 2008. – С. 144.

2. Історико-політичні уроки української державності: енциклопедичний словник / за ред. Ю. Римаренка. – К.: Донецьк, 1998. – С. 67.

3. Кистяковскій Б.А. Соціальные науки и право / Б.А. Кистяковскій. – М., 1916. – С. 492–496.

4. Шемшученко Ю.С. Людина, природа, закон / Ю.С. Шемшученко. – К., 1983. – С. 4.

Бородин И.Л. Человекопонимание в праве

Осуществлена попытка обратить внимание правоведов на важность правильного понимания понятийного аппарата и осознания того, что четкость его использования положительно воздействует на законодательную технику. Опираясь на традиции в правовой доктрине, с учетом закономерностей формирования в законодательстве правосубъектности граждан, проанализированы термины, понятия, положенные в основу правопонимания в правовой системе государства.

Ключевые слова: человек, личность, индивид, гражданин, субъект права, правосубъектность, права и свободы, человекопонимание.

Borodin I.L. Understanding of human being in law

The article deals with the attempt to pay attention to the importance of the correct understanding of the conceptual apparatus and the perceiving that the accuracy of its using positively affects on the legislative technology. On the basis of the legal doctrine, including regularity of forming the legal personality of the citizens in the legislation, the terms and notions, which form the basis of law understanding in the legal system of the state are analyzed.

Key words: *human being, personality, individual, citizen, the subject of law, legal personality, rights and freedoms, understanding of human being.*

Стаття надійшла 19 листопада 2012 р.

УДК 34:316.624

Т.З. Гарасимів

ДИЛЕМА ІНДИВІДУАЛЬНОГО ТА СОЦІАЛЬНОГО У ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВІЙ ПРОБЛЕМІ СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена одній із основних проблем філософії права, а саме дилемі індивідуального та соціального у становленні особистості. Увагу акцентовано на вирішенні фундаментальної проблеми суспільної науки: становлення особистості через призму індивідуальних та соціальних детермінант. Автором проведено кореляцію між індивідуальними та соціальними чинниками становлення особистості та формуванням людини як повноцінного члена суспільства.

Ключові слова: *особистість, філософсько-правова проблема, самореалізація, соціальні чинники, індивід, індивідуальні чинники, фундаментальна проблема, становлення особистості індивіда, детермінація.*

Постановка проблеми. Проблема дилеми індивідуального та соціального у становленні людини як особистості у філософсько-правовому аспекті є актуальною з огляду на її недостатню розробленість як в сучасній українській, так і пострадянській юридичній науці. Філософсько-правова проблема становлення особистості як індивіда через призму дилеми індивідуального та соціального корелюється з необхідністю дослідження формування особи – повноцінного члена демократичного, правового та соціального суспільства.